

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ АТОҚЛИ ОТЛАРНИНГ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР СТРУКТУРАСИДА ИШЛАТИЛИШИ

*Обруева Гулчеҳра Хамрокуловна,
СамДЧТИ доценти, филология фанлари номзоди,*

Калит сўзлар: фразеология, фразеологик бирлик, атоқли от, структура, маъно, тилишунослик.

Фразеология тилшуносликда мустақил фан сифатида яқинда пайдо бўлган. Биламизки, унинг шаклланиши таниқли тилшунослар номи билан узвий боғлиқдир. Шуни айтиш жоизки, фразеология соҳасидаги долзарб муаммоларни ёритишда В.В.Виноградов, Н.Н.Амосова, А.В.Кунин ўзларининг бебаҳо хиссаларини қўшган ва шу сабабли янги изланишларга кенг йўл очиб беришган.

Шуни таъкидлаш жоизки, тадқиқ қилинаётган фразеологик бирликлар ҳали тўлиқ кўриб чиқилмаган. Бир нечта илмий ишларда асосан этимологик жиҳатларга эътибор берилган [Т.В.Лиховидова, 1971, б. 23].

Шундай экан, тадқиқотчилар фразеологик микроконтекстдан ташқаридаги атоқли отлардан (кейин АО) фарқли ўлароқ, АОнинг фразеологик бирликлар (кейин ФБ) компоненти сифатида шаклланишига камроқ аҳамият беришади (яъни фразеологик шаклларга). Бироқ, ҳозирги кунда ушбу масала энг муҳим ва долзарб ҳисобланади. Атоқли отлар фразеологик бирлик структурасидаги атоқли отҳамда турдош от билан таққослаш, улар ўртасидаги алоқасини аниқлашга ёрдам беради. Ушбу категорияларни таҳлил қилиш, уларнинг тил сатҳида ўрнини, шунингдек, улар ичидаги ўзаро таъсирини аниқлашга ёрдам беради [G. Cook, 1994, p. 120].

Маълумки, бир гуруҳ олимлар атоқли отларнинг индикатив функцияни бажариш қобилятини қатъиян рад этишиб, уларнинг мазмунини оддий номинация деб қабул қилишади [Р. Baumann, 1996, p. 85-91].

Ж. Милл АО маънога эга эмас,

фақатгина ном ташувчиларни фарқлашучун хизмат қилади деб таъкидлайди [Дж.Милль, 1999, б. 27]. Шунингдек, уларни объектга ёпиштириб, унга ўхшаш бошқа объектлардан ажратиб турадиган ёрликларга ўхшатади.

Ушбу йўналиш вакиллари АО семантик равишда маънога эга эмас деб таъкидлашади [L.Dunkling, 2007, p. 114-115]. Улар ўз фикрини қуйидаги далиллар билан исботлашади: АОлар маъно ифода этмайди, чунки улар (ТОдан фарқли ўлароқ) объектларнинг белгиларини ўз ичига олмайди, умумлаштириш хусусиятига эга эмас, бу эса ўз навбатида уларнинг лексик маъноси йўқлигини белгилайди.

Хуллас, юқорида айтиб ўтилган нуқтаи назарни қўллаб-қувватлаган олимлар сўзнинг семантик томонини умумлаштириш хусусиятини кўп сонли бир хил объектлар тушунчаси билан боғлайдилар. Шу билан бирга, билиш ва умумлаштириш объекти нафақат объектлар синфи, балки унинг индивидуал вакили - АО ташучаси ҳам бўлиши мумкин.

Аслини олганда, ушбу тадқиқотчиларнинг барча саъй-ҳаракатлари АОлар турдош отларнинг семантик хусусиятларига эга эмаслигини исботлашга қаратилган бўлиб, "апеллятив" маънога эга эмас деган фикрни олға суришади. Бироқ, бу иккала тоифанинг фарқи уларнинг ўзига хос хусусиятларини яратади ва уларни ажратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Шу билан бирга олимларнинг яна бир гуруҳи АОларнинг лексик маъносини тан олишни талаб қилади. Таъкидлаш

жоизки, ушбу йўналиш вакиллари нуқтаи назар бирдамлигида фарқ қилмайди.

Шундай қилиб, баъзи тадқиқотчилар АОларнинг моҳиятини ўрганишга фақат тил тизими нуқтаи назаридан ёндашадиган бўлса, баъзилари АОнинг нутқдаги функциясига урғу беришади, бошқалариса буни икки йўналишда кўриб чиқишади: яъни тил ва нутқда [Е. Bates, 2006, p. 214-215].

Масалан, Л.П.Ступин, АОнинг лексик маъноси фақат тилда нутқда эмас деб ҳисоблайди. Ушбу маънонинг асоси, унинг фикрига кўра, ҳар бири берилган ном билан аталиши мумкин, яъни предметлар гуруҳи ёки синфининг умумий тушунчасидир, деб таъкидлайди. Сўзнинг маъносини фақат тилнинг мулки деб тан олган Л.П.Ступин “аниқ АО умумий маъноси гапда тўлдирилади” деган фикрни олға суради [Л.П. Ступин, 1969, б. 218].

Шуни таъкидлаш керакки, АОнинг семантик ўзига хослигини ўрганиш парадигматика доирасида чекланган, яъни уни фақат умумий аҳамиятга эга деб билиш, унинг мазмуни сусайтиради, чунки АО фақат ўзига хос белги билан ўзаро боғлиқлиги натижасида тўлиқ ўзини намоён қилади.

Шу сабабли АОни ҳақиқий динамикасини тадқиқ қилиш катта кизиқиш уйғотади. АОни айнан шу йўналишда тадқиқ қилаётган кўплаб олимлар АОни тилдаги ёрлик, тасодифий оғзаки белги, ҳар қандай семантик маънога эга эмас. Тадқиқотчидан тадқиқотчига ўтган сайин АО моҳияти ўзгариб бораверади.

Махсус фразеологик бирлик таркибидаги АОларни кўриб чиққан олимлар тадқиқи шуни кўрсатадики, фразеологизация пайтида АО ТО каби семантик жараёнга дуч келади.

АО маъноси "онтогенетик", чунки ҳар сафар битта денотатнинг хусусияти билан белгиланади. John ["Жохн"] исми, бошқа ҳар қандай исм сингари, барча шахсий маъноларни ўзлаштира олмайди ва унинг кейинги эгасини башорат қила олмайди (маълум бир шахс нуқтаи назаридан).

Хуллас, А.В.Суперанская АОни ассоциатив психология нуқтаи назаридан кўриб чиқади: "Умумий тилга эга бўлган тилшунослар ТО маъноси билан камми ёки кўпми бирдир. АО билан боғлиқ маъно эса анча кенгрокдир. Ҳатто бир неча киши Жон билан таниш бўлса ҳам, уларнинг бири дўст, бошқаси теннис ўйинидаги шерик, учинчиси эса рақиб ёки ёқимсиз суҳбатдош" [А.В.Суперанская, 1973, б. 155].

Шунинг учун АО унинг маъноси сифатида боғлашади, суҳбатдош тасаввурида ёки ҳиссиётида намоён бўлади.

АОнинг маъноси ҳар қандай сифатли ишончдан маҳрум бўлган ҳодиса сифатида пайдо бўладиган бундай талқиннинг аниқ эмаслиги шубҳасиздир. Вакиллик - ҳиссий билишнинг юқори шакли - идрокга асосланган.

Сўнгиси объектив воқеликнинг субъектив қиёфаси бўлиб, объектнинг фақат индивидуал, баъзан тасодифий ва аҳамиятсиз томонларини акс эттиради, унинг моҳиятини очиб бермайди.

АОнинг шахсий маънолари [таниқлилардан ташқари) табиатда қатъий озаки эмас, чунки улар тилнинг семантик тизимида акс этмайди.

Бошқа томондан, танқидий равишда амалга оширилган АО нафақат нутқда (контекстда) муҳимдир. Нутқий вазиятдан ташқарида (лексик муҳит) у ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Иккинчиси кўпроқ ёки камроқ тор тиллар гуруҳига мансуб (лекин, бундай тил эмас!). Унинг мавжудлиги исмининг коммуникатив мавжудлиги доираси билан чекланган. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, АОнинг маъносини қуйидагича умумлаштириб таърифлашимиз мумкин: атоқли от - бу оғзаки белги бўлиб, унинг маъноси (моҳиятига кўра концептуал) унинг маълум бир номлар тоифасига мансублиги нуқтаи назаридан қатъиян мавҳум бўлиб, предметга тегишлиги бўйича конкретдир.

Ушбу таърифнинг семантик "йўналтирилганлиги" биз тадқиқ қилаётган

ходисанинг моҳиятли томони билан кизиқишимизни билдиради.

АО таркибий қисмларининг сематик таркиби маъно жихатидан бойдир. АО ўзи маълум бир кишининг характерли хусусиятларини умумлаштириб, объектни аниқлашнинг тўғридан-тўғри функциясини амалга оширади.

Фразеологик бирликларнинг АО билан номинатив ўзига хослиги, шунингдек, ҳиссий оҳангнинг умумийлиги уларнинг алмашинувини таъминлайди.

Ўзаро боғлиқ компонентларга эга бўлган фразеологик бирликлар - "ички даражадаги" синонимиянинг бир тури. Улар этимологик жихатдан ифодаланадиган АО бўлиши мумкин:

а) этнонимлар:

It is Greek to me (you, etc.). It is double Dutch to me (you, etc.) - "Хитой саводхонлиги, бемаънилик";

I'm a Dutchman if -"агар менга лаънат бўлса";

I'm a Turk if -"Агар мен бу ерда муваффақиятсизликка учрасам, агар бўлмасам";

To get one's Dutch up

To get one's Indian up "жаҳл чикқан, жаҳл туфайли ўзини билмаслик"

To get one's Irish up.

Шуни таъкидлаш керакки, голланд сўзи турли хил турғун ибораларнинг бир қисми бўлиб, тўртта "этноним" билан синонимдир: юнон, хинд, ирланд, турк, бу барча эслатиб ўтилган АОларнинг асл функциясини қўйдаги мисолларда кўриш мумкин;

б) топонимлар:

from China to Peru "Хитойдан Перугача; ҳамма жойда"

from Dan to Beersheba "Дандан Варшавагача; ҳамма жойда";

в) ҳафта кунлари:

When two Sundays come together "ҳеч қачон"

When two Fridays come together "Пайшанба ёмғирдан сўнг"

г) исмлар:

Queen Ann is dead

"Американи очди!"

Queen Elizabeth is dead

Шундай қилиб, АОнинг фразеологизацияси (ва шу билан унинг тизим ичидаги алоқаларининг кенгайиши) фақат умумий ва ягона маъноларни йўқотганда ва ўз номидан бошланғич семантик чекловни енгийшдан иборат бўлгандагина мумкин бўлади.

Масалан:

cheap Jack (John) "кўчада юриб арзон мол сотадиган сотувчи";

poor Jack (John) "куритилган хек";

Jack (John) of all trades "ҳамма нарса қулидан келадиган киши";

Jack (Tom) of Bedlam "ақлдан озган, аҳмоқ";

John (Tom) Long the carrier "нарсани ўз вақтида олиб келолмайдиган киши" (Т.: "уни фақат ўлим учун юборинг")

Jack (Tom, John) Drum's entertainment "меҳмонни меҳмондўстлик билан кутиб олмаслик"

Jack (Tom) Fool "аҳмоқ";

Jack (Tom) Collins амер. "содали сув, жин, шакар, лимон шарбати ва муздан тайёрланган ичимлик".

Шуни айтиш жоизки, исмлар сони чекланган (максимал 3 та). АО Jack, John, Tom юқорида айтиб ўтилган фразеологик бирликларнинг ўзгарувчанлик чегарасини ташкил қилади, яъни маълум бир контцепцияни ифодалаш учун номларни ўзбошимчалик билан танлаш мумкин эмас.

Бундай қаттиқ танловга нима сабаб бўлди? Ҳақиқат шундаки, ушбу номлар бошқа шахсий АОлар орасида энг кенг тарқалган. Ушбу ҳолат тарихий ривожланиш жараёнида улар "киши", "инсон" каби умумий исмлар билан синонимлаштириб, "умуман одам" маъносига эга бўлишларида муҳим роль ўйнади.

Айнан шу маънода АО Жек Ж. Салинжернинг "Жавдарда тутувчи" романидаги қуйидаги изохда ишлатилган. Ғарбда дўсти Edmund Birdsell номидан унга мурожаат қилган номаълум кишининг телефон қўнғироғи билан уйғонган Faith Cavendish уни Jek deb ataydi. Асл исми Holden Caulfield:" I don't know anybody by

that name, Jack. And if you think I enjoy being woke up in the middle".

Кўпинча бу кенг тарқалган исмлар пастги қатламлардаги кишиларга нисбатан қўлланилади:

My little critics must all have been brought up by their Aunties who petted them, and had them fixed to save them from undesirable associations. Otherwise the sight or an ordinary Tom wouldn't send them into such silly hysterics, my little critics, dear, safe little pets.

Худди шу маъноларда ушбу номлар фразеологик бирликларда пайдо бўлади, фақат АО нинг денотатив силжиши ҳоллари бундан мустасно, яъни бу ерда улар норматив бўлмаган характерли номинатив соҳага ўтадилар.

[масалан, роог John (Jack)-куритилган мерлуза (балиқ тури); John (Tom) Collins – ичимлик].

Шундай қилиб, АО маълум бир денотацияга нисбатан ўзгарувчан потенциалдан маҳрум. Битта одам учун турли хил исмлардан фойдаланиш алоқа актини мураккаблаштириши мумкин, бу АО моҳияти ва мақсадига зид бўлади. ФБ да бундай ҳодиса (хатто маълум чегараларда ҳам) жуда макбулдир, чунки бу ерда АОлар бир хил объектларнинг бутун синфини белгилашда қатнашадилар ва ўзларининг ономастик функцияларини йўқотадилар, бу эса битта ФБ ичида ҳар хил АОнинг имконияти билан тасдиқланади.

Адабиётлар:

1. Лиховидова Т. В. Фразеологические единицы с именами собственными в современном английском языке // Иностранные языки в школе. – М.: 1971.- №6.– С. 22-26.
2. Милль Дж. Ст. Система логики силлогической и индуктивной. –Изд. 2-е.- М.: Academia, 1999. – 454 с.
3. Ступин Л.П. О лексическом значении имён собственных // Вопросы теории и истории языка (Сборник памяти Ларина Б. А.). –Л.: ЛГУ, 1969. – С. 216-224.
4. Bates E. Language and Context: the Acquisition of Pragmatics. – New York: Academic Press, 2006. – 312 p.
5. Baumann P. Eigennamanim Fachwortschatzder Architektur und des Bauwesens in Englischen und Deutschen // Namenkundliche Informationen. –Leipzig, 1996. – Beiheft 9.–S. 85 - 91.
6. Cook G. Discourse and Literature. – Oxford: OxfordUniversity Press, 1994. – 340 p.
7. DunklingLeslie Alan. First names first. – London: Dent, 2007. –285 p.

Обруева Г. Использование имён собственных в структуре фразеологических единиц английского языка. Статья посвящается анализу семантики имён собственных в структуре фразеологических единиц английского языка.

Obrueva G. The use of proper names in the structure of phraseological units of the English language. The article is devoted to the analysis of proper names in the structure of English phraseological units.